

دانشگاه الزهرا (س)

دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ

پایان‌نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته زبان‌شناسی همگانی

عنوان

بررسی جایگاه پرسش‌واژه‌ها در جملات زبان فارسی

براساس رویکرد کمینه‌گرا

استاد راهنما

دکتر فریده حق‌بین

استاد مشاور

دکتر محمد دبیرمقدم

دانشجو

گلناز کاشفی

اردیبهشت 1387

تقدیم به

پدر، مادر و برادر عزیزم

با سپاس فراوان از زحمات بی‌دریغ اساتید محترم و ارجمندم

سرکار خانم دکتر حق‌بین، جناب آقای دکتر دبیرمقدم

و جناب آقای دکتر ساسانی

چکیده فارسی:

بررسی دستور زبان فارسی با استفاده از آخرین نظریه‌ها و مکاتب زبان‌شناسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ پایان‌نامه حاضر نیز بر همین اساس نگاشته شده‌است. در این پایان‌نامه به بررسی انواع پرسش‌واژه در زبان فارسی به لحاظ جایگاه پرداخته می‌شود. این پایان‌نامه شامل پنج فصل است: اولین فصل این پایان‌نامه را مقدمه‌ای بر این کار پژوهشی، فرضیه‌ها و پرسش‌ها و کارکردهای مرتبط با نتایج حاصل از این تحقیق تشکیل می‌دهند. در فصل دوم، پیشینه مطالعات پیرامون پرسش‌واژه، با توجه به دیدگاه‌ها و تعاریف مختلف زبان‌شناسان ایرانی و غیرایرانی به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. فصل سوم حاوی ملاحظات نظری می‌باشد و معرفی برنامه کمینه‌گرا، نظریه رونوشت حرکت به همراه اصطلاحات، شرایط و پارامترهای مرتبط با موضوع پایان‌نامه را شامل می‌شود. مثال‌های متعدد از جمله‌های پرسشی دسته‌بندی شده براساس هر پرسش‌واژه، به همراه جایگاه‌های ممکن هر پرسش‌واژه و نتیجه‌گیری کلی با استناد به این مثال‌ها، فصل چهارم را تشکیل می‌دهند. در فصل پنجم که فصل نتیجه‌گیری است، فرضیه‌ها و پرسش‌های پایان‌نامه مجدداً مطرح شده و با توجه به نتایج حاصل از فصل پیشین به آن‌ها پاسخ داده می‌شود. بر اساس این پایان‌نامه، پرسش‌واژه‌ها در زبان فارسی دارای سه جایگاه قبل از فاعل، بعد از فاعل و درجا می‌باشند. در هر سه مورد، بازبینی مشخصه‌های $[+Q]$ و $[+Wh]$ در مشخص‌گر گروه متمم‌نما، با ایجاد رونوشتی از این مشخصه‌ها در این جایگاه، انجام می‌شود. علاوه بر دو مشخصه فوق، در پرسش‌واژه قبل از فاعل، مشخصه قوی $[+Foc]$ در مشخص‌گر گروه کانونی و در پرسش‌واژه بعد از فاعل، مشخصه ضعیف $[+foc]$ در مشخص‌گر گروه فعلی پوسته‌ای بازبینی می‌شوند. پرسش‌واژه در جا تنها دارای دو مشخصه $[+Q]$ و $[+Wh]$ بوده و فاقد مشخصه تأکید می‌باشد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	فصل اول: مقدمه
2	1.1. مقدمه
3	2.1. پرسش‌های پژوهش
3	3.1. فرضیه‌های پژوهش
3	4.1. اهداف پژوهش
4	1.4.1. هدف نظری
4	2.4.1. هدف کاربردی
4	5.1. ساختار پایان‌نامه
5	6.1. مشکلات پژوهش
7	فصل دوم: پیشینه مطالعات پیرامون پرسش‌واژه
8	1.2. مقدمه
9	2.2. ایرانیان
9	1.2.2. نگرش‌های سنتی
14	2.2.2. نگرش‌های غیرسنتی - ساختگرایی
17	3.2.2. نگرش‌های غیرسنتی - زایشی
24	3.2. غیر ایرانیان
24	1.3.2. پرسش‌واژه در آثار توصیفی
24	1.1.3.2. بررسی پرسش‌واژه در زبان انگلیسی
27	2.1.3.2. بررسی پرسش‌واژه در زبان فارسی
29	2.3.2. پرسش‌واژه در آثار تحلیلی
37	فصل سوم: ملاحظات نظری
38	1.3. مقدمه
39	2.3. برنامه کمینه‌گرا
41	1.2.3. برخی مشکلات نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی
46	2.2.3. صورت منطقی، نظریه رونوشت حرکت
46	3.2.3. دو تعریف از صورت منطقی

48	4.2.3. بازبینی
52	5.2.3. نظریهٔ رونوشت حرکت
54	1.5.2.3. بازسازی
55	3.3. تحلیل حرکت پرسش‌واژه در برنامهٔ کمینه‌گرا
56	1.3.3. حرکت پرسش‌واژه به جایگاه مشخص‌گر گروه متمم‌نما
69	1.1.3.3. پرسش‌واژه در جایگاه فاعل
72	2.1.3.3. حرکت کل سازه
74	3.1.3.3. پرسش‌های بلی - خیر
75	4.1.3.3. جمله‌های تعجبی دارای پرسش‌واژه
77	5.1.3.3. بند موصولی
77	2.3.3. حرکت پرسش‌واژه به مشخص‌گر گروه کانون
77	2.1.3.3. گروه نیرو
78	2.3.3.3. گروه کانون
79	3.3.3.3. گروه مبتدا
83	4.3. پرسش‌واژه در جای اصلی
87	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل پرسش‌واژه‌های زبان فارسی
88	1.4. مقدمه
88	2.4. طبقه‌بندی جمله‌های پرسشی در زبان فارسی
89	1.2.4. جمله‌های پرسشی قطبی
89	2.2.4. جمله‌های پرسشی با سایر کارکردها
90	3.2.4. جمله‌های پرسشی اطلاعاتی
90	3.4. بررسی انواع حرکت پرسش‌واژه به لحاظ جایگاه
90	1.3.4. تقسیم‌بندی پرسش‌واژه‌های زبان فارسی
92	1.1.3.4. پرسش‌واژه چرا
94	1.1.1.3.4. نتایج به‌دست آمده از بررسی پرسش‌واژه چرا
95	2.1.3.4. پرسش‌واژه چه/چه‌چیزی/چی
98	1.2.1.3.4. نتایج به‌دست آمده از بررسی پرسش‌واژه چی
98	3.1.3.4. پرسش‌واژه کجا
102	1.3.1.3.4. نتایج به‌دست آمده از بررسی پرسش‌واژه کجا

102	4.1.3.4. پرسش واژه که/چه کسی/کی
105	1.4.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی پرسش واژه کی
106	5.1.3.4. پرسش واژه چه کار/چی کار
109	1.5.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی رونوشت پرسش واژه چی کار
109	6.1.3.4. پرسش واژه کی
113	1.6.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی پرسش واژه کی
114	7.1.3.4. پرسش واژه چگونه/چطوری/چه جوری
118	1.7.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی پرسش واژه چگونه/چه طوری/چه جوری
119	8.1.3.4. پرسش واژه چه طور/چه جور
124	1.8.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی حرکت پرسش واژه چه طور/چه جور
124	9.1.3.4. پرسش واژه چقدر
129	1.9.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی پرسش واژه چقدر
129	10.1.3.4. پرسش واژه چند
137	1.10.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی پرسش واژه چند
138	11.1.3.4. پرسش واژه های کدام و کدام یک
144	1.11.1.3.4. نتایج به دست آمده از بررسی حرکت پرسش واژه کدام/کدام یک
145	2.3.4. نتیجه گیری کلی
145	1.2.3.4. پرسش واژه در جای اصلی
148	2.2.3.4. تشکیل رونوشت از پرسش واژه
163	4.4. جمله های دارای چند پرسش واژه
164	5.4. بررسی پرسش واژه در جمله های پایه و پیرو
167	فصل پنجم: نتیجه گیری
168	1.5. مقدمه

168	2.5. مروری بر فصل‌های پیشین
168	1.2.5. فصل اول (مقدمه)
168	2.2.5. فصل دوم (پیشینه مطالعات پیرامون پرسش‌واژه)
169	3.2.5. فصل سوم (ملاحظات نظری پیرامون پرسش‌واژه)
170	4.2.5. فصل چهارم (تجزیه و تحلیل داده‌ها پیرامون پرسش‌واژه)
170	5.2.5. فصل پنجم (نتیجه‌گیری)
171	3.5. پرسش‌ها و پاسخ‌ها
173	4.5. سؤالاتی برای پژوهش‌های آینده
174	کتابنامه
181	واژه‌نامه فارسی - انگلیسی
186	واژه‌نامه انگلیسی - فارسی
191	پیوست (پرسش‌نامه)

1. مقدمه

1. مقدمه

1.1. مقدمه:

برنامه کمینه‌گرا برنامه‌ای است نوین با افق‌هایی روشن. همان‌گونه که از نام این برنامه پیداست، قواعد و روابط نحوی با کمینه‌ترین حالت ممکن تعریف می‌شوند. یکی از مهم‌ترین مباحث در این برنامه، فرآیند حرکت عناصر در جمله است.

هدف این پایان‌نامه پرداختن به مسئله حرکت پرسش‌واژه در زبان فارسی است. این مسئله از دو زاویه مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ چگونگی این حرکت و هدف آن. با بررسی چگونگی این حرکت نوع حرکت (آشکار و یا پنهان) مشخص شده و مقصد حرکت مشخص می‌گردد. هدف حرکت نیز به‌نوعی دلیل این حرکت را تبیین می‌کند. به‌عنوان مثال می‌توان دو جمله فارسی زیر را در نظر گرفت:

1 - الف - تو چرا ناراحتی؟

ب - چرا تو ناراحتی؟

آیا دو جمله فوق معنی یکسانی دارند یا حرکت پرسش‌واژه در تغییر معنی نیز مؤثر است؟ پرسش‌واژه چرا در جمله (1.الف) ظاهراً به ابتدای جمله حرکت کرده‌است، اما جایگاه دقیق آن کجاست؟ لازم به ذکر است که گونه به‌کاررفته در این پایان‌نامه، گونه گفتاری محاوره‌ای است. همچنین داده‌های گردآوری‌شده در این پایان‌نامه نیز با استفاده از شم زبانی نگارنده جمع‌آوری شده که در برخی موارد مورد پرسش سایر گویشوران زبان فارسی نیز قرار گرفته‌است. در این پایان‌نامه سعی خواهد شد تا با بررسی جمله‌های فارسی در چارچوب نظریه‌ای که در فصل‌های آینده مطرح خواهد شد، پاسخی برای پرسش‌های زیر یافت شود.

2.1. پرسش‌های پژوهش:

علاوه بر یافتن پاسخ سؤالات مطرح شده، یافتن پاسخ برای سؤالات زیر نیز اساس کلی این تحقیق را تشکیل می‌دهد:

الف - آیا جایگاه پرسش‌واژه در زبان فارسی به لحاظ پردازش ذهنی ثابت است یا حرکت یافته؟

ب - نظریه رونوشت حرکت در مورد پرسش‌واژه‌های زبان فارسی چگونه عمل می‌کند؟

پ - نظریه بازبینی مشخصه‌ها در نظام محاسباتی در مورد پرسش‌واژه‌های زبان فارسی چگونه

عمل می‌کند؟

3.1. فرضیه‌های پژوهش:

فرضیه‌های مطرحه در این پایان‌نامه به شرح ذیلند که با یافتن پاسخ پرسش‌های فوق‌الذکر در

این پژوهش، رد یا تأیید می‌شوند:

الف - پرسش‌واژه‌های زبان فارسی علی‌رغم جایگاه ثابتشان در صورت آوایی، حرکت یافته‌اند.

ب - نظریه رونوشت حرکت توان تبیین وضعیت دوگانه زبان فارسی به لحاظ جایگاه پرسش‌واژه را دارد.

پ - نظریه بازبینی مشخصه‌ها، تبیین‌کننده حرکت پنهان پرسش‌واژه در صورت درجا بودن آن در زبان فارسی است.

4.1. اهداف پژوهش:

این پایان‌نامه با دو هدف زیر نگاشته شده است:

الف - هدف نظری

ب- هدف کاربردی

1.4.1. هدف نظری:

بررسی چگونگی کارکرد و سنجش برنامه کمینه‌گرا در تبیین یکی از ویژگی‌های زبان فارسی که باعث روشن شدن توانایی این نظریه در توصیف خصوصیات یکی از زبان‌های بشری است و بررسی یکی از ادعاهای این برنامه، مبنی بر جهانی بودن اصول آن.

2.4.1. هدف کاربردی:

کمک به ماشینی کردن زبان فارسی از طریق به‌دست آوردن قواعد مربوط به حرکت پرسش‌واژه، استفاده از یافته‌های این پایان‌نامه جهت تدریس زبان دوم، بررسی زبان‌پریشی‌های مرتبط با موضوع پایان‌نامه، بررسی چگونگی یادگیری زبان اول و فرآیندهای ذهنی دخیل در آن.

5.1. ساختار پایان‌نامه:

پایان‌نامه حاضر شامل 5 فصل زیر خواهد بود:

مقدمه: فصل حاضر شامل مقدمه‌ای بر این تحقیق است. در این فصل پرسش‌ها و فرضیه‌های مدنظر در این پایان‌نامه مطرح شده و موضوع کلی پژوهش مورد بحث قرار گرفته‌است. طرح شمای کلی رساله پیش‌رو و مشکلات پژوهش از دیگر بخش‌های این فصل است.

پیشینه مطالعات پیرامون پرسش‌واژه در فصل دوم مطرح خواهد شد. در این فصل آثار زبان‌شناسان و دست‌نویسان ایرانی و غیرایرانی پیرامون موضوع پایان‌نامه و حرکت آن در

نگرش‌های سنتی و نوین مرور شده و تعاریف و طبقه‌بندی‌های انجام شده در این مورد به تفصیل مطرح خواهد شد.

فصل سوم حاوی چارچوب نظری پایان‌نامه پیش‌روست. دیدگاه کمینه‌گرا و نظریهٔ رونوشت حرکت درمورد حرکت پرسش‌واژه و مطالعاتی که تاکنون در این مورد صورت گرفته‌است، از رئوس اصلی این فصل می‌باشد. در این فصل سه نوع دیدگاه کلی که در مورد حرکت پرسش‌واژه وجود دارد، یعنی عدم حرکت، حرکت به سمت مشخص‌گر گروه متمم‌نما و حرکت به جایگاه مشخص‌گر گروه کانونی با مثال توضیح داده خواهد شد.

فصل چهارم مشتمل بر دو بخش است؛ در بخش اول طبقه‌بندی پرسش‌واژه‌ها ارائه می‌گردد، آن‌گاه حرکت آن‌ها مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت. در بخش دوم مقصد حرکت پرسش‌واژه‌ها، دلیل و تأثیر این حرکت بحث خواهد شد.

نتیجه‌گیری فصل آخر این پایان‌نامه را تشکیل خواهد داد، در این فصل ضمن مروری بر کلیهٔ فصل‌های پایان‌نامه، به نتایج به‌دست آمده و بررسی پرسش‌ها و فرضیه‌های مطرح شده، با استفاده از این نتایج پرداخته خواهد شد.

6.1. مشکلات پژوهش:

هر تحقیق نظری مشکلات خاص خود را داراست. یکی از مشکلات تحقیقات نظری در علم زبان‌شناسی، مسئلهٔ شم زبانی است. در این مورد سعی شده‌است که با گردآوری جمله‌های محاوره‌ای براساس شم زبانی نگارندهٔ این پایان‌نامه و استفاده از پرسش‌نامه تاحد ممکن از خطاهای زبانی پرهیز شود.

مشکل دیگر در این زمینه، نظریه کمینه‌گراست، به این جهت که این برنامه هنوز تکمیل نشده‌است و هر از چندگاهی دستخوش تغییراتی می‌شود؛ گاه قسمت‌هایی از آن حذف یا تعدیل شده و گاه قسمت‌هایی به آن افزوده می‌شود. از آن جا که این نظریه همچنان در حال تغییر و تحول است، عدم آگاهی از این نظریه و پس از آن دسترسی به همه منابع مرتبط، از مشکلات دیگر نگارش این پایان‌نامه خواهند بود.

امید است با تمامی مشکلاتی که مطرح شد، نگارنده این پایان‌نامه بتواند گامی هرچند کوتاه در جهت بررسی بخشی از نحو زبان فارسی با استفاده از برنامه کمینه‌گرا بردارد.

2.پیشینه مطالعات پیرامون پرسش‌واژه

2. پیشینه مطالعات

1.2. مقدمه:

فصل حاضر به مرور آثار پژوهشی مرتبط با عنوان این پایان‌نامه اختصاص دارد. در این فصل دو بخش کلی آثار "ایرانیان" و "غیرایرانیان" مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش آثار ایرانیان به دو نگرش سنتی و غیرسنتی پرداخته شده است. نگرش سنتی شامل بررسی آثار دستوریان سنتی ایرانی است که غالباً دیدی تجویزی داشته‌اند و در آثار خود بر سره بودن گونه‌ای خاص از دستور زبان فارسی و ناسره بودن گونه‌ای دیگر تأکید داشته‌اند. در این قسمت به معرفی اجمالی آثار افرادی مانند انوری و گیوی، قریب و همکاران، خانلری و شریعت درزمینه پرسش‌واژه پرداخته می‌شود. قسمت نگرش‌های غیرسنتی نیز خود به دو بخش نگرش‌های غیرسنتی ساختگرایی شامل آثار صادقی و ارژنگ، باطنی و ماهوتیان و همچنین بخش غیرسنتی زایشی شامل آثار مشکوة‌الدینی، بهرام، میرعمادی، دبیرمقدم، غلامعلی‌زاده، گلفام و کهنمویی‌پور تقسیم می‌گردد.

بخش آثار غیرایرانیان در دو قسمت مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- 1- پرسش‌واژه در آثار توصیفی: شامل آثار مهمی که در زمینه دستور زبان انگلیسی و دستور زبان فارسی نگاشته شده‌اند.
- 2- پرسش‌واژه در آثار تحلیلی: شامل دیدگاه‌های زبان‌شناسان زایشی در مورد پرسش‌واژه و حرکت آن.

2.2. ایرانیان:

1.2.2. نگرش‌های سنتی:

دستورنویسان سنتی بیشتر سعی در تجویز دستور زبان فارسی داشته‌اند و با این دیدگاه به دسته‌بندی انواع مختلف کلمه و به‌خصوص کلمات استفهام یا پرسش‌واژه پرداخته‌اند. به‌طور کلی آنچه بیشتر در این زمینه به چشم می‌خورد همین دسته‌بندی‌ها و مقوله‌بندی‌هاست. قریب و همکاران در کتاب «دستور زبان فارسی» (136:1369) که مدتی به‌عنوان منبع درسی در مقطع دبیرستان تدریس می‌شده است، در تعریف کلمات پرسشی آورده‌اند که این کلمات در سؤال و استفهام به‌کار می‌روند.

آنان (همان منبع: 138-136) همچنین انواع کلمات پرسشی را شامل که برای اشخاص، چه برای اشیا، کو و کجا برای مکان، کدام و کدامین برای تردید، چون برای چگونگی، چند برای مقدار و زمان، کی برای زمان، مگر و هیچ برای انکار، می‌دانند.

شریعت (1372: 87-84) جمله را از لحاظ معنی به 5 دسته خبری یا اخباری، التزامی، امری، پرسشی یا استفهامی و تعجبی تقسیم‌بندی نموده‌است.

وی (همان منبع: 86) جمله پرسشی یا استفهامی را وسیله‌ای می‌داند که توسط آن مطلبی را از کسی سؤال می‌کنیم و یا بخشی از جمله را مورد پرسش قرار می‌دهیم.

او همچنین عنوان می‌کند که گاهی کلمه پرسشی در جمله وجود ندارد و از آهنگ جمله می‌توان به پرسشی بودن آن پی برد؛ علاوه بر این اگر یکی از ارکان جمله مورد پرسش قرار گرفته‌باشد، کلمه پرسشی قابل حذف نیست. وی در این زمینه دو مورد استثنا را کلمات آيا و گاهی مگر می‌داند که در این‌گونه موارد بازهم جمله پرسشی توسط آهنگ جمله قابل تشخیص خواهد بود (همان‌جا).

شریعت (همان منبع: 233-234) در بخش ضمایر مطرح می‌کند که ضمیر مهمترین جانشین اسم است و آن اسمی که ضمیر جانشینش می‌شود "مرجع ضمیر" نام دارد. وی ضمائر را در زبان فارسی به شش دسته ضمایر شخصی، ضمایر مشترک، ضمایر اشاره، ضمایر پرسشی یا استفهامی، ضمایر مبهم و ضمایر ملکی یا اختصاصی تقسیم‌بندی نموده‌است.

او (همان منبع: 248-249) ضمایر پرسشی را براساس جانشینی آن‌ها با ارکان جمله به 11 گروه ذیل تقسیم‌بندی نموده‌است:

- 1- ضمیر برای پرسش درمورد نهاد: که، چه، کی، چی.
- 2- ضمیر برای پرسش درمورد مفعول بی‌واسطه: که را (کرا)، چه‌را، کی را، چی را.
به عقیده نگارنده و با توجه به تعریفی که شریعت از ضمیر ارائه داده‌است، بهتر بود که ضمایر پرسشی در مورد مفعول بی‌واسطه ونهاد در یک گروه گنجانده می‌شدند، زیرا خود کلمه را نمی‌تواند ضمیر باشد و در یک جمله پرسشی نیز را جانشین کلمه دیگری نمی‌شود و اگر را از گروه 2 حذف شود، سایر ضمایر مانند همان ضمایر پرسشی درمورد نهاد خواهند بود. این مطلب درمورد گروه شماره 3 نیز صدق می‌کند.
- 3- ضمیر برای پرسش درمورد مفعول بواسطه (یا متمم) که پس از حروف اضافه قرار می‌گیرد:
به که، به چه، به کی، به چی، از که، از چه، از کی، از چی، با که، با چه.
- 4- ضمیر برای پرسش درمورد قید زمان: کی.
- 5- ضمیر برای پرسش درمورد قید حالت یا کیفیت یا چگونگی: چون، چطور، چگونه، چسان، چه‌جور.
- 6- ضمیر پرسشی برای پرسش درمورد قید مقدار: چند، چقدر، چه‌اندازه، چه‌مقدار.
- 7- ضمیر برای پرسش درمورد قید مکان: کجا و کو.